

S. ŠALKAUSKIS

GROŽIS IR DOROVĖ *

Reikalavimas, kad menas tarnautų grožiui, o grožis tobulinimui, labai lengvai gali būti suprastas, kaipo meno pavergimas doros reikalavimams ir jo panaudojimas dorinio veikimo priemone. Tačiau iki šiolei tesu kalbėjęs vien apie tą tikrovės tobulinimą, kuris susidaro iš grožio realizavimo regimąja lytimi, ir apie tą džiaugsmingumą, kuris kyla iš estetinio pasismaginimo arba grožėjimosi. Su tuo galėtų rodos sutikti net griežto estetizmo šalininkas, nes čia nebuvo kalbėta apie dorinį tikrovės tobulinimą arba apie džiaugsmingumą, kylantį iš dorinių tikslų atsiekimo. Tačiau bus čia visai ne pro šalį pasistačius klausimą, kaip santykiuoja tarp savęs menas ir dora: ar tuodu dalyku yra visai nepriklausomu vienas nuo antro, ar juodu yra kokioje nors priklausomybėje? — Klausimas labai komplikotas ir labai dažnai arbitraliai sprendžiamas ar tai į naudą doros, ar tai į naudą meno.

Menininkai ypač nėra nusiteikę ramiai spręsti šito klausimo todėl, kad jie labai lengvai kaltina moralistus noru suvaržyti kūrybos laisvę vardan doros reikalavimų. Reikalavimas laisvės dailiajai kūrybai ne tik yra suprantamas, bet ir visai pateisinamas, jei atsižiūrėti į menišką kūrybos psichologiją. Žinomas yra dalykas, kad stipriausiu kūrybos akstinu yra išvidinis menininko įkvėpimas, kuris nustoja ir savo užsimojimo, ir savo įtampos, jei tik kūrybos vyksmas yra suvaržomas koku nors pašaliniu įsikišimu, koku nors svetimu kūrybinei emocijai reikalavimu. Suprantama savaime, kad lygiai taip pat varžo kūrybinį menininko užsimojimą ir kiekvienas doros įsakymas, pastatytas prieš jo sąmonę, kaipo svetimas reikalavimas, pavyzdžiui, kaipo svetima estetinei sričiai norma arba kaipo mechaniškai primesta kūrybai tendencija. Kūrybos metu visos kūrybinės pastangos yra koncentruojamos su visu tikslingumu į pasiryžimą sukurti estetiškai tobulą daiktą. Todėl visa tai, kas šitoje kūrybinių pastangų koncentracijoje yra svetimas kūnas, sudaužo kūrybinio

---

* Ištrauka iš S. Šalkauskio rankraščio „Bendroji estetika“, saugomo Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinėje bibliotekoje, RS, F 140, p. 54—63. Antraštė.— parengėjo.

akto tikslingumą ir harmoningumą ir tuo pačiu atsiliepia atitinkamu trūkumu pagamintame kūrinyje.

Tas pats atsitinka ir su dorinėmis tendencijomis mene, kai jos dėl kokios nors priežasties pasidaro kūryboje varžomuoju veiksmu ir svetimumu kūno kūrinio sąrangoje. To, žinoma, negalėtų atsitikti, jei tarp doros ir meno būtų tikslų ir priemonių tolygumas. Tačiau to pasakyti negalima: dora turi savo tikslu moralinį gėrį, menas — grožį; dora siekia savo tikslo praktiniu veikimu, arba dorybių praktikavimu, tuo tarpu kai menas siekia savo tikslo kūrybos priemonėmis; dorai svarbu pačio veikiančio asmens tobulumas, tuo tarpu kai menui svarbu kuriamojo daikto tobulumas. Žodžiu tariant, dora ir menas yra du skirtingi dalykai ir savo tikslais, ir savo priemonėmis, ir savo uždaviniais.

Nustatyti skirtumas tarp dviejų dalykų dar toli gražu nereiškia skelbti jų priešingumas. Du skirtingi dalykai labai dažnai gali gražiai harmonizuoti tarp savęs, ir net norint tarp jų nustatyti harmonijos santykį, reik pradėti nuo skirtumo arba distinkcijos nustatymo. Taip yra ir šiuo atveju, kalbant apie doros ir meno santykiavimą. Kad dora neuzurpuotų meno teisių ir menas neuzurpuotų doros teisių, reik tarp jų nustatyti reikiama demarkacijos liniją, o paskui jau galima galvoti apie jų suderinimą harmonijos santykyje.

Matėme, kad dailioji kūryba reikalauja savo srityje laisvės vardan tobulumo kuriamojo daikto. Iš kitos pusės esame patyrę, kad menas ir dora yra du skirtingi dalykai ir kad todėl doros reikalavimai neprivalo varžyti dailiosios kūrybos. Bet tai dar nereiškia, kad dailioji kūryba gali neharmonizuoti su doros reikalavimais. Toks klausimo statymas daug kam gali pasirodyti paradoksaliu žaidimu žodžiais, tuo tarpu visai sąmoningai jį palaikau, kaip visai teisingą. Taip, doros reikalavimai neprivalo varžyti dailiosios kūrybos, bet, iš kitos pusės, dailioji kūryba neprivalo nusidėti doros reikalavimams. Kaip galima išspręsti šitai statomas klausimas?

Kai iš pradžios statomas postulatas, kad dora nevaržytų dailiosios kūrybos, klausimas imamas psichologine subjektyvine prasme. Kai paskui yra statomas postulatas, kad menas neprieštarautų doros reikalavimams, klausimas jau imamas objektyvinės gyvenimo tvarkos atžvilgiu. Svarbu iš vienos pusės respektuoti psichologinę laisvę dailiosios kūrybos tvarkoje, o iš kitos pusės vis dėlto atsiekti harmoningų santykių tarp meno ir doros objektyvinėje gyvenimo tvarkoje. Jei dora statytų menui kokių nors reikalavimų kūrybos tvarkoje, ji, žinoma, suvaržytų meno autonomingumą ir sudrumstytų laisvą kūrybos vyksmą menininko psichikoje. Bet dora gali statyti menininkui reikalavimų žmogiškojo veikimo srityje, nes menininkas nenustoją buvęs žmogumi ne tik praktinio gyvenimo klausimuose, bet ir savo kūryboje.

Kitaip tariant, menas yra laisvas savo srityje, bet jo sritis yra subordinuota bendram žmogaus gyvenimo tikslui, o jei taip, tai visa meno sritis negali prieštarauti šitam tikslui. Jei meno sritis, arba dailioji kūry-

ba, galėtų prieštarauti bendram doriniam žmogaus gyvenimo tikslui, tai menas ne tik negalėtų padidinti gyvenimo tobulumą kokia nors prasme, bet būtų žmogaus gyvenime kažkokia netikslinga apraiška, įnešanti į gyvenimą disharmonijos ir suirutės išdavas. Menas, kuris visa savo sritimi ir visomis savo apraiškomis išsilenktų iš bendro gyvenimo tikslo, bet dar nesudarytų reikiamų sąlygų estetiniam pasismaginimui, t. y. grožėjimuisi.

Kaip kūrybos aktas reikalauja visų žmogaus galių susiharmonizavimo, taip lygiai ir estetiškas pasigrožėjimas reikalauja visų gaunamų iš kūrinio išpūdžių harmoningumo. Tuo tarpu, jei meno kūrinys ižeidžia dorinį žmogaus jausmą kaip ir tikrumo reikalavimą, gaunamas iš jo išpūdis negali būti harmoningas, ir tuo pačiu estetiškas tikra šito žodžio prasme. Žodžiu tariant, meno nusidėjimas doros reikalavimams ne tik suardo objektyvinę gyvenimo tvarką, bet dar sudrumsčia estetinę emociją ir tuo pačiu apsilenkia su savo uždaviniu kelti estetinius jausmus grožio išreiškimu.

Dora negali reguliuoti dailiosios kūrybos taip sakant išvidiniu būdu, nes tai būtų kūrybos suvaržymas meno srities plotmėje, bet ji gali statyti menui išviršinių reikalavimų, arba reguliuoti išviršiniu būdu pačio menininko veikimą, kiek šitas veikimas santykiuoja su jo gyvenimo tikslu. Kitaip tariant, dora turi teisės pareikalauti iš menininko, kad jis ir savo kūryboje būtų doras žmogus, kad jis nepanaudotų savo kūrybos nedoriems tikslams ir kad jo kūryba laisvai taip sakant iš vidaus susiharmonizuotų su kitomis jo gyvenimo sritimis. Dora nenurodo menininkui, kaip jis privalo kurti; dora reikalauja iš menininko, kad jis pasilikėtų doras žmogus tiek savo kūryba, tiek ir savo kūryboje. Tai dora turi teisės daryti, nes doros universalumas nepalieka nė mažiausio gyvenime ar veikime kampelio, kur žmogus būtų laisvas nuo doros reikalavimų.

Bet, jei menininkas turi pareigos būti doras žmogus savo kūryboje, tai dar anaipol nereiškia, kad menininkas turi pareigos panaudoti meną moralizavimo tikslams. Moralizavimo tikslas, kaippo svetimos meno esmei, paprastai defigūruoja dailiąją kūrybą ir tuo pačiu sumažina estetinę kūrinio vertę. Moralizavimo tendencijos nepadaro geriausių patarnavimų doros reikalams. Dora yra užinteresuota, kad menininkas būtų doras žmogus, bet nėra užinteresuota, kad menininkas turėtų svetimų menui tendencijų, nes tokių tendencijų realizavimas kūryboje neišgina paprastai į naudą ne tik pačiam menui, bet ir pačioms tendencijoms.

Jei menininkas yra tikrai doras žmogus, jau vienas tik šitas faktas paprastai yra pakankama garantija, kad jo kūryba neprasisilenktų su doros reikalavimais ir kad ji visai laisvai bei tikslingai sueitų į harmoniją su doros reikalavimais. Ir tai atsitinka visai savaimingu būdu be jokių sąmoningų pastangų iš kūrėjo pusės. Sakoma, kad spiritualis homo non est sub lege, t. y. dvasios žmogus nėra palenkta įstatymui. Tai reiškia, kad kilnus žmogus nejaučia psichologiškai dorinio įstatymo jungo. Toks žmogus visai laisvai apsisprendžia pagal įstatymą ir nėra priverstas ko-

voti su priešingais savo norais. Todėl ir menininkui galima užleisti pilną kūrybos laisvę pagal pasakymą: ama et fac quod vis, mylėk ir daryk kas tinkamas.

Žmogus, susiharmonizavęs teoriniu, doriniu ir estetiniu atžvilgiu, kūrybos metu neturi reikalo prisiderinti prie doros ar žinijos reikalavimų: jis organiškai negali nusidėti nei prieš dorą, nei prieš tiesą. Kas žino psichologinę sąmonio reikšmę kūrybai, tam nėra paslaptis, koks harmonizavimo, derinimo, išvystymo darbas savaime įvyksta menininko sąmonyje. Iš čion kyla gaivalingas įkvėpimo išsiveržimas — aiškia menininko sąmonę, ir sykiu su tuo įkvėpimu ateina jau suharmonizuotas savo esmėje kūrinys. Tokiu būdu iš vienos pusės yra apsaugojama kūrybinė menininko laisvė, o iš kitos pusės yra laiduojamas kūrinio susiderinimas visai savaimingu būdu su doros ir tiesos reikalavimais.

Iš čion galima jau spręsti, kaip yra svarbi dvasios disciplina tikram menininkui kūrėjui ir kaip yra klaidinga pažiūra, kad menininkas kūrėjas jau iš savo esmės yra bohemos žmogus. Šita pažiūra, taip lengvai plintanti meno dekadencijos laikais, yra klaidinga ir prieštarauja kūrybos psichologijai. Pastaroji mums liudija, kad kūryba reikalauja visų žmogaus pajėgų susiharmonizavimo ir didelio pastangų tikslingumo ir kad ji tegali būti paruošta dideliu darbu, atliktu tiek sąmoningomis pastangomis, tiek ir ruošiamuoju sąmonyje vyksmu. Visa tai pareina nuo to, koks yra menininkas kūrėjas, kokiu jis išsiauklėjo bei išsilavino. Todėl ir menininkas kūrėjas kuria taip, kokiu jis yra. Jei menininkas nesugeba suharmonizuoti savyje doros ir meno reikalavimų, tai ir jo kūriniai šitą disharmoniją neišvengiamai turės apreikšti. Jei menininkas kūrėjas sugebės savo gyvenime išspręsti doros ir meno santykiavimo klausimą, tai ir jo kūryboje išeis aikštėn gėrio ir grožio harmonija be mažiausio prisivertimo ir suvaržymo dailiosios kūrybos laisvės.

Menininkas tėra viena iš esybių šalia kitų įvairių įvairiausių esybių. Tuo tarpu tiesa, gėris ir grožis yra įvairūs atžvilgiai vienos ir tos pačios esybės. Esybė, kaip atitinkanti idealinę savo tipą, yra vadinama tikra. Esybė, kaip pageidaujama, yra vadinama gėrybė. Esybė, kaip patinkama, yra grožybė. Esybės tikrumas suvokiamas, esybės gerumas giriamas, esybės gražumas admiruojamas. Tikrybė teigiama, gėrybė siekiama, grožybė pasismaginama. Esybės tikrumas, gerumas ir gražumas tėra tokiu būdu trys įvairūs atžvilgiai, kuriais pasireiškia jos tobulumas. Kitaip tariant, tai yra trys įvairios tobulybės, kurios gali vienoje esybėje sugyventi tarp savęs, bet negali būti antagonizmo stovyje.

Panašiai ir menininkas kūrėjas savo nusistatyme atžvilgiu į tiesą, gėrį ir grožį gali šituos idealinius principus suderinti tarp savęs, bet neprivalo pastatyti juos į prieštaravimo ir antagonizmo santykius, nes tokiu būdu menininkas suardytų normalią tikrovės santvarką ir sukurtų dalykų, kurie nebūtų harmonijos ir tobulumo išdavos. Tokiu būdu menininkas, harmonizuodamas save, harmonizuoja sykiu ir savo kūrinius. Tik

Šitaip galima apsaugoti psichologinę kūrybos laisvę ir kūrybos sutarimą su doros reikalavimais.

Buvo jau sakyta, kad dailioji kūryba iš įkvėpimo esmės turi būti psichologiškai, arba subjektyviai, laisva. Ji negali būti suvaržyta iš šalies jokių svetimu kūrybai veiksmu. Todėl menas, turįs moralizuojančią tendenciją, yra tuo pačiu su tam tikru trūkumu, kuris prieštarauja estetiškoms reikalavimams, statomiems dailiesiems kūriniams. Ir vis dėlto, sykiu, autonomingas savo srityje menas yra subordinuotas bendriems doriniams gyvenimo tikslams ir todėl negali būti priešingas doros principams. Šitas paradoksalinis pirmu pažvelgimu reikalavimas, kad menas būtų laisvas ir sykiu nenusidėtų objektyviniams doros principams, kaip matėme, išsprendžiamas ta prasme, kad menas subjektyviai turi būti laisvas savo kūryboje, tuo tarpu kad objektyviai jis negali nusidėti doros principams, lygiai taip pat kaip jis negali nusidėti tiesos reikalavimams. Laisva meno autonomija ir doros reikalai yra respektuojami tada, kai doros ir meno teisės yra derinamos ne su atitinkamų tendencijų pagalba, bet menininko kūrėjo asmenybės harmonizavimu. Menininkas, susiharmonizavęs doros atžvilgiu, sugeba išvengti moralizuojančių tendencijų, bet sykiu jis visai savaimingu būdu sutars ir su doros reikalavimais, nes jo sąmonyje yra jau įvykęs doros ir meno interesų susiharmonizavimas.

Turint tai galvoje, reik pripažinti lygiai klaidingais tiek reikalavimą, kad menas tarnautų doros reikalams, tiek ir meno atpalaidavimą nuo doros ir paskelbimą vyriausiu meno principu „menas menui“. Moralizavimo tendencijos sudaužo kūrybinio vyksmo tikslingumą ir todėl taip pat neigiamai atsiliepia sukurtajame veikale. Štai kodėl meno kūriniai, tarnaujantieji įrankiais doros interesų propagavimui, taip retai sugeba pakilti prie tikro meniško įkvėpimo ir paprastai neišeina iš vidutinės vertės kūrinių skaičiaus, o dažniausiai net nusileidžia žymiai žemiau. Bet lygiai taip pat su trūkumais pasirodo ir meno kūriniai, sąmoningai atpalaiduoti nuo doros reikalavimų vardan principo „menas menui“. Kaipo sąmoninga tendencija, šita pakraipa yra linkusi pasireikšti analoginiais trūkumais, kaip ir moralizuojantis menas, priešinga linkme bei neįsąmoningai gali pasireikšti tuo, kad meno kūriniai bus moralinio papiktinimo objektai. Tuo tarpu, kaip jau buvo vieną kartą pažymėta, šitokis nusidėjimas dorai dailiojoje kūryboje yra smerktinas ne tik doriniu atžvilgiu, bet ir estetiniu, nes gaunami iš meno kūrinių išpūdziai turi būti suharmonizuoti psichologinio sutarimo principu. Jei veikalas papiktina mūsų doros jausmus, gaunami iš jo išpūdziai negali būti psichologiškai suharmonizuoti ir todėl negali atsakyti pagrindiniam estetiškos harmonijos dėsniui.

Man dar bus progos grįžti ir panagrinėti kiek specialiau doros ir meno santykiavimą, kai teks kalbėti apie formos (lyties) ir turinio santykiavimą dailiojoje kūryboje. Dabar tik labai bendrai pažymiu normalius

doros ir meno santykius. Prieš vienašališkus įbalsius, priešingus tarp savęs, būtent: menas dorai ir „menas menui“, noriu jau pirmajame bendrosios estetikos skyriuje iškelti įbalsį, kuris skamba šitaip: „menas grožiui, grožis gyvenimo tobulumui“. Prie šito principo specialesnio išnagrinėjimo teks prieiti vėliau, kai ateis eilė kalbėti apie dailiosios kūrybos tikslus. Šiuo momentu dėl bendros orientacijos tedarau vien keletą bendrų pastabų.

Menas, kaip jau buvo plačiau įrodinėta, turi savo tikslu grožį; tuo tarpu grožis, šalia tiesos ir gėrio, yra vienas iš kilniųjų mūsų gyvenimo principų, nuo kurių pareina gyvenimo tobulumas. Esybės tobulumas gali reikštis įvairiais atžvilgiais, arba įvairiomis tobulybėmis. Būtent, viena ir ta pati esybė vienu atžvilgiu pasižymi tikrumu, kitu atžvilgiu — gerumu, trečiu atžvilgiu — gražumu. Tai nereiškia, kad tikrumas, gerumas ir gražumas yra vienas ir tas pats dalykas: tai yra trys įvairios tobulybės, kurios gali rasti vietos vienoje esybėje ir viename daikte, jei mes norime, kad šita esybė arba šitas daiktas būtų tobulas visais atžvilgiais. Kadangi daiktas tegali būti tikrai tobulas tiktai tada, kai jis pasižymi visomis trimis tobulybėmis, tai negalima išivaizduoti, kad atskiros tobulybės galėtų viena kitai principialiai prieštarauti. Kadangi jos turi būti vienos esybės atskiriomis tobulybėmis, tai jos ne tik negali sau prieštarauti, bet privalo sutarti, kad esybė tikrai galėtų būti tobula.

Ir iš tikro, esybės tikrumas yra ne kas kita, kaip jos sutarimas su idealiniu savo tipu. Esybės gerumas yra jos prisiderinimas prigimtiesiems savo dėsniams. Esybės gražumas yra jos tobulumo skaidrus ir harmoningas pasireiškimas. Esybė, kaip tikra, yra suvokiama, kaip gera, pageidaujama, kaip graži, patinkama. Tikrybė teigiama, gėrybė siekiama, grožybė admiruojama. Kaip atskira esybė arba atskiras daiktas negali būti tobulas, neturėdamas tikrumo, gerumo ar gražumo, taip lygiai ir žmogaus gyvenimas nėra tobulas, jei jame trūksta tiesos, gėrio ar grožio. Siekiant tad gyvenimo tobulumo, tenka išsyk rūpintis ir žinią, ir dora, ir menu. Būtų didžiausias gyvenimo netikslingumas įdiegtas į patį jo pagrindą, jei žinija, dora ir menas galėtų sau principialiai prieštarauti. Tokiu pat netikslingumu prigimtyje būtų ir tas atsitikimas, jei meno kūrinyje dailiosios kūrybos interesai galėtų principialiai prieštarauti doros ar tiesos reikalavimams.

Po to įbalsis „menas menui“ gali būti kaltinamas tuo, kad jis ne per daug, bet per maža reikalauja menui. Jei menas neprivalo šiaip ar taip tarnauti gyvenimo tobulumui, tai jis yra tuščias vaizduotės žaidimas, neturįs jokio gilesnio bei kilnesnio prasmingumo. Užtat, jei gražumas yra viena iš gyvenimo tobulybių, kuri šalia kitų jo tobulybių turi didinti žmogaus džiaugsmingumą bei laimingumą, kaip viena iš tobulumo priemonių, tai tuomet menas įgauna tikros prasmės ir didelės reikšmės. Bet tai tegali įvykti vien tada, jei menas ne tik nesueina į konfliktus su dora ir žinią, bet dar visai laisvai, taip sakant, dėl savo išvidinio vertinimo su jomis susiharmonizuoja. Taigi laisvas, principialus, išvidinis

meno sutarimas su dora ir tiesa ne tik yra privalomas, bet dar yra tikros meno didybės laidas. Tokiu būdu nei nelygstamas estetizmas, nei nelygstamas etizmas nėra idealas meno ir doros santykiams. Menininkas, susiharmonizavęs savo viduje ir suderinęs savo psichikoje meno, doros ir žinijos reikalavimus, sugeba apsaugoti savo kūrybinę laisvę ir sykiu nenusidėti nei doros, nei tiesos principams.

— — — — —
— — — — —